

ÚLOHA SEBAREFLEXIE UČITEĽA STREDNEJ ŠKOLY V KONTEXTE JEHO VYUČOVACIEHO ŠTÝLU

CHARACTERISTICS SELF REFLECTION IN THE CONTEXT INTERACTIVE STYLE TEACHER

PETER STRAČÁR¹

Abstrakt

Všeobecná charakteristika a vymedzenie termínov vyučovacích štýlov učiteľa a sebareflexia učiteľa. Prístupy k chápaniu a charakteristike vyučovacieho štýlu. Vzťah a úloha sebareflexie učiteľa strednej školy v kontexte jeho vyučovacieho štýlu. Metódy sebareflexie učiteľa strednej školy z hľadiska dĺžky pedagogickej praxe.

Kľúčové slová

Sebareflexia učiteľa, sebareflexívne kompetencie učiteľa, vyučovacích štýlov, učiteľa, začínajúci učiteľ, dĺžka pedagogickej praxe učiteľa

Abstract

The work brings theory knowledge about relation of teachers style and teachers profession due to teachers skills. The work analyzes concept of teaching style. In connection of these he tries to define key competences as basic of teachers education. He focuses the development pedagogical knowledge, capitalize knowledge and their changes. He notices the task of self reflection in the process of creation pedagogical able and he analyses their relation to pedagogical knowledge and the theory of education.

Key words

Key competencies, teaching style, leading style, skills, key teacher competencies, teacher learning style teacher's pedagogical knowledge

ÚVOD

Aktuálne témy súvisiace s učiteľom, či už s pohľadom prípravy budúcich učiteľov, ich ďalšieho vzdelávania, alebo s problémom humanizácie, efektivity, vyučovacieho štýlu dnes často implikujú otázky spojené s rozvojom učiteľských spôsobilostí a s analýzou a aplikáciou kľúčových kompetencií. Súčasné požiadavky na osobnosť, kvalifikáciu a profesionalitu učiteľa sú založené na celoživotnom vzdelávaní a sebavzdelávaní učiteľa, rozvoji jeho znalostí, spôsobilostí, kompetencií, pedagogickej kondícii, na schopnosti variovania svojho vyučovacieho štýlu v kontexte úspešného zvládnutia reality výchovno-vzdelávacieho procesu. Témou nášho príspevku je problematika sebareflexie učiteľa strednej školy v kontexte jeho vyučovacieho štýlu ako jednej z najdôležitejších a aktuálnych kompetencií učiteľa.

¹ PaedDr. Peter Stračár, SOŠ potravinárska, Cabajská 6, Nitra, e-mail: 72peter@centrum.sk

Terminologické vymedzenie a charakteristika pojmu sebareflexie učiteľa

Sebareflexiu chápe V. Švec (1999, s. 72) ako „pedagogickú kompetenciu resp. predpoklad profesionálneho rozvíjania študentov a učiteľov, ako vnútorný proces, ktorý pomáha uvedomovať si svoje konanie, myslenie, názory, postoje, ale i porozumieť nevedomým obsahom našej mysle, resp. ako vnútorný dialóg. Prikláňame sa k poňatiu sebareflexie ako vnútornému procesu študenta učiteľstva, v ktorého priebehu si uvedomuje, analyzuje, hodnotí svoje pedagogické aktivity, svoje poňatie výučby, názory, postoje a pod. a ktorý smeruje k pochopeniu motívov jeho pedagogickej činnosti, a to v kontexte danej pedagogickej situácie a k jej zdokonaleniu“.

Ako uvádza Hudecová (2000, s. 485) „Zastávame názor, že medzi priority učiteľského vzdelávania nesporne patrí formovanie a rozvoj reflexívnych a sebareflexívnych kompetencií. Pod ich vplyvom sa učiteľ viac zamýšľa nad svojím pôsobením, hľadá si efektívnejšie možnosti svojej pedagogickej činnosti, čo mu umožňuje odhaľovať ďalšie potencionálny žiaka, projektovať postoje podnecujúce jeho rozvoj formovaním a rozvíjaním sebareflexívnej kompetencie sa nám otvára najlepšia cesta, ako prekonať problém v pregraduálnej príprave učiteľov, vysokú mieru akademizmu v teoretickej príprave, nedostatok priestoru na praktické aktivity študentov učiteľstva. Nič nové pod slnkom. Všetci zaniietení učelia sa zamýšľali nad svojou prácou., nad svojimi výsledkami, hľadali cesty zlepšenia, vytvárali si svoj vlastný, osobitý štýl, modifikovali stratégiu výučby. Ide nám o to, aby sa, skrátila cesta hľadania samého seba a lepších možnosti zdokonaľovať svoju pedagogickú činnosť. ...“

Výstižne charakterizuje sebareflexiu V. Švec (2005, s. 78) „Ide o zamyslenie sa učiteľa alebo študenta učiteľstva nad jeho vlastným konaním a jeho činmi v interakcii s žiakmi, ale i z ich rodičmi a kolegami na škole. Učiteľ sa zamýšľa napr. nad tým, čo ho viedlo v určitej výchovnej situácii práve k takému správaniu, ktoré sa stalo predmetom jeho sebareflexie.....sebareflexia vlastne vyjadruje vnútorný dialóg so sebou samým“.

Osobitne dôležité je podporovať proces sebareflexie u študentov učiteľstva. Účinnou stratégiou podnecujúcou sebareflexiu u študentov je písanie študentského denníku. Analýzu prostriedkov sebareflexie podáva V. Švec (2005, s. 83-84) „sebareflexia študenta alebo učiteľa sa prejavuje v jeho výraze, napr. písanom, kreslenom, hovorenom. Na sebareflexii sa podieľa celá jeho osobnosť, nie len racionálne rozhodovanie, ale taktiež emócie. K uľahčeniu sebareflexie študentov a učiteľov sa dajú použiť rôzne prostriedky. napr.

- Písanie - písomné vyjadrenie pocitov, zážitkov, i úvah o vlastných pedagogických aktivitách
- Kreslenie – vyjadrovanie úvah o vlastnej pedagogickej činnosti a prežívaní pomocou obrázkov, schém a pod.
- Metafory - vyjadrovanie a objasňovanie vlastných implicitných teórií učenia a vyučovania, svojich predstáv o výučbe
- Sebareflexia kolegov študenta, učiteľa s rôznou skúsenosťou
- Videozáznam študentovej pedagogickej činnosti
- Spätná väzba - o pedagogickej činnosti študenta od žiaka a od vzdelávateľov učiteľov (napr. od cvičného učiteľa, odborového didaktika)“.

„Sebareflexia je druhom sebaopoznávania a sebazdokonaľovania človeka. Pomáha rozvíjať jeho psychickú kultúru, zvyšuje pravdepodobnosť sebanáhľadu i odhodlania napraviť negatívne stránky vlastnej osobnosti.“ (Hupková, 2004, s. 69)

Ako uvádza V. Švec (1995 s. 15) „sebareflexia plní v pedagogickej príprave budúcich učiteľov viac funkcií. Sú to predovšetkým tieto funkcie:

- poznávacia : študenti pri sebareflexii poznávajú sami seba ale i rozmanité pedagogické situácie a možnosti reagovania v nich)
- spätno-väzbová: prostredníctvom sebareflexie študenti získavajú informácie o svojom konaní v pedagogických situáciách
- preventívna: na základe systematickejšej sebareflexie študenti môžu predvídať podobné náročnejšie pedagogické situácie, resp. sa im vyhnúť
- rozvojatvorná: sebareflexia je východiskom sebazdokonaľovania študenta
- relaxačná: uvedomenie si pozitívnych zážitkov a dobrých skúseností s pedagogických situácií prináša študentovi pocit uspokojenia i uvoľnenia.

Ako uvádza V. Švec (1998b, s. 84) „sebareflexia hrá v procese kryštalizácie didaktických spôsobilostí dôležitú úlohu. Pomáha študentovi uvedomiť si priebeh osvojovanej spôsobilosti a odozvu kolegov alebo žiakov“.

Terminologické vymedzenie pojmu vyučovací štýl učiteľa

Pojem vyučovacieho štýlu je spojitosť s ďalšími pedagogickými kategóriami ako pedagogické spôsobilosti, pedagogické kompetencie, kľúčové kompetencie, pedagogické znalosti apod. je dobre etablovaný a frekventovaný. Ako uvádza V. Švec (Maňák, J. - Švec, V. 2003, s. 37) v bežnej pedagogickej praxi sa môžeme stretnúť s dvomi poňatiami vyučovacieho štýlu. To prvé je príliš široké a chápe pod vyučovacím štýlom spôsob vyučovania učiteľa (tj. to, ako vyučuje). Druhé poňatie je naopak užšie a vyučovacím štýlom rozumie súbor vyučovacích metód, ktorý učiteľ uplatňuje. Pedagogický slovník definuje vyučovací štýl ako „Vyučovací štýl učiteľa sa chápe aj ako svojbytný postup, ktorým učiteľ vyučuje. Svojbytnosť v ciele, štruktúre a postupnosti činností a v učiteľovej pohotovosti a pružnosti. Má charakter metastratégie, ktorá stojí nad vyučovacími stratégiami. Učiteľ používa vyučovací štýl pravdepodobne nezávisle na téme, na triede a pod. Je relatívne stabilný a ťažko sa mení“ (Průcha, J. - Walterová, E. - Mareš, J. 2003, s. 287).

V. Švec (Švec, 1998a, s. 132) chápe vyučovací štýl ako „svojbytné postupy, metastratégie, ktoré učiteľ uplatňuje pri riešení štandardných i neštandardných pedagogických situácií“. Zdôrazňuje, že „Učiteľova tvorivosť (jeho dispozície, znalosti, skúsenosti a osobnostné vlastnosti) sa premieta do jeho vyučovacieho štýlu. Vyučovacím štýlom rozumieme spôsoby, ktorými učiteľ vyučuje a ktoré sú pre každého učiteľa typické. To neznamená, že sa vyučovacie postupy nemôžu meniť a zdokonaľovať. Učiteľova osobnosť však týmto postupom uplatňovaným v interakcii so žiakmi dáva svoju charakteristickú pečať“. V. Švec (2005, s. 107-108).

M.C. Sanchezová (In Maňák, J. - Švec, V. 2003, s. 40) hovorí o dvoch štýloch učiteľa. Inovačný vyučovací štýl učiteľa sa v konfrontácii s adaptačným vyučovacím štýlom vyznačuje premysleným plánovaním svojich pedagogických postupov, ktoré flexibilne prispôsobuje i neočakávaným pedagogickým situáciám, mení vyučovacie metódy, rozširuje alebo dokonca obmieňa učebné osnovy, vo vyučovaní často experimentuje s novými vyučovacími postupmi, zmeny sú považované učiteľmi za bežnú súčasť pedagogickej činnosti a sú motivovaní k sebavzdelávaniu.

Veľmi známe je delenie vyučovacieho štýlu na direktívny a nedirektívny, ktorého autorom je Flanders (1970). Direktívny vyučovací štýl sa prejavuje v supresívnom (potlačujúcom) rozhovore, do ktorého patria také prejavy, ako je rozkazovanie, dirigovanie, prednášanie, moralizovanie, kritizovanie detí, organizovanie práce v triede, inštruovanie. Na druhej strane sa nedirektivita prejavuje povzbudzovaním žiakov, detí, vyslovovaním dôvery. Vychovávateľ často dáva deťom otázky a žiada otázky od nich, podporuje hodnotiace myslenie a tvorivé

myslenie detí, zadáva divergentné úlohy, otázky, všima si city, prežívanie, nálady, potreby a záujmy detí, rešpektuje ich a rozvíja.

Sebareflexia učiteľa v kontexte jeho vyučovacieho štýlu

Z pohľadu rozvíjania a osvojovania pedagogických spôsobilostí ako nosného základu pre efektívnu zmenu a variovanie vyučovacieho štýlu je dôležitým nástrojom proces sebareflexie. Výskum vzťahu sebareflexie a vyučovacieho štýlu učiteľa sme realizovali v rámci širšieho výskumu zameraného na možnosti zvýšenia účinnosti vyučovacieho štýlu. Výskumnú vzorku tvorili učitelia stredných odborných škôl, ktorí formou rozhovoru popisovali svoje sebareflexívne techniky a využitie sebareflexie v rámci jednotlivých vyučovacích hodín. V nasledujúcej tabuľke uvádzame popis sebareflexívnych techník alebo prostriedkov, podľa ich percentuálneho zastúpenia z hľadiska ich využitia učiteľmi v rámci vyučovania.

Tabuľka 1: Prehľad percentuálneho zastúpenia využitia sebareflexívnych techník

celkový počet učiteľov	28	
začínajúci učitelia (0 až 5 rokov praxe)	7	
skúsení učitelia (6 a viac rokov praxe)	21	
	% využívania začínajúcimi učiteľmi	% využívania skúsenými učiteľmi
Sebareflexívna technika		
písomné vyjadrenie pocitov, zážitkov	24	10
písomné úvahy o vlastných pedagogických aktivitách	60	36
Kreslenie - vyjadrenie pocitov, zážitkov	16	10
Kreslenie - úvahy o vlastných pedagogických aktivitách	16	12
Využívanie schém alebo diagramov	22	3
Metafory - vyjadrovanie vlastných teórií vyučovania	10	25
Metafory - vyjadrovanie svojich predstáv o výučbe	35	38
Videozáznam pedagogickej činnosti	3	0
Spätná väzba - o pedagogickej činnosti od žiaka	88	53
Spätná väzba - o pedagogickej činnosti od iného učiteľa	82	36
Diskusia v zborovni alebo na porade	77	58

(percentuálne hodnoty sú zaokrúhlené na celé čísla)

Na základe získaných výsledkov sme konštatovali niekoľko relevantných zistení, v rámci ktorých sa ukázala celková prevaha využívania sebareflexívnych techník u začínajúcich učiteľov. Niektoré techniky boli zároveň špecificky využívané práve vzhľadom na dĺžku pedagogickej praxe učiteľa. Začínajúci učitelia najviac využívali spätnú väzbu - o pedagogickej činnosti od žiaka, potom spätnú väzbu - o pedagogickej činnosti od iného učiteľa, diskusiu v zborovni alebo na porade a písomné úvahy o vlastných pedagogických aktivitách. Skúsení učitelia využívali najviac diskusiu v zborovni alebo na porade, spätnú väzbu - o pedagogickej činnosti od žiaka a použitie metafor – v rámci vyjadrovania svojich predstáv o výučbe.

ZÁVER

Z uvedeného zistenia sa ukázala ako významná dôležitosť sebareflexie práve u začínajúcich učiteľov. Výstižne charakterizuje dôležitosť sebareflexie D. Nezvalová (1994, s. 244) „Reflexia signifikantne ovplyvňuje kvalitu činnosti učiteľa. Predpokladá kvalifikované monitorovanie svojej vlastnej činnosti a je pre učiteľa veľmi dôležitá. reflexia môže významne rozvíjať didaktické myslenie a konanie učiteľa. Jeho profesionálny rast je podporovaný reflexiou. Reflexia je obzvlášť dôležitá v učiteľskej profesii vzhľadom k tomu, že učiteľa nemôže v priebehu vyučovacej hodiny nikto upozorniť na chybné rozhodnutie v jeho činnosti, žiak nie je v tomto smere kompetentný. Preto je reflexia v príprave i činnosti učiteľa fenoménom skutočne fundamentálnym“.

Literatúra

FLANDERS, N. A., 1970. *Analyzing Teaching Behavior*. New York, Reading, Addison-Wesley.

HUDECOVÁ, A. 2000. Reflexívne a sebareflexívne kompetencie v príprave učiteľov. In *Pedagogická revue*, roč. 52, 2000, č. 5, s. 484-486.

HUPKOVÁ, M. 2004. Učiteľ a premeny školy v kontexte vzdelávacích reforiem. In HUPKOVÁ, M. - PETLÁK, E. *Sebareflexia a kompetencie v práci učiteľa*. Bratislava : IRIS, 2004. 135 s. ISBN 80-89018-77-7.

MAŇÁK, J. - ŠVEC, V. 2003. *Výukové metody*. Brno : Paido, 2003. 219 s. ISBN 80-7315-039-5.

NEZVALOVÁ, D. 1994. Reflexe v pregraduální přípravě učitele. In *Pedagogika*, roč. 44, 1994, č. 3, s. 241-245.

PRŮCHA, J. - WALTEROVÁ, E. - MAREŠ, J. 2003. *Pedagogický slovník*. 4. aktualiz. vyd. Praha : Portál, 2003. 322 s. ISBN 80-7178-772-8.

ŠVEC, V. 2005. *Pedagogické znalosti učitele : Teorie a praxe*. 1. vyd. Praha : ASPI, 2005. 136 s. ISBN 80-7357-072-6.

ŠVEC, V. 1999. *Pedagogická příprava budoucích učitelů : problémy a inspirace*. Brno : Paido, 1999. 163 s. ISBN 80-85931-70-2.

ŠVEC, V. 1998a. *Klíčové dovednosti ve vyučování a výcviku*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 1998. 178 s. ISBN 80-210-1937-9.

ŠVEC, V. 1998b. Krystalizace prvků didaktických dovedností ve studentských sebereflexích. In *Pedagogická orientace*, 1998, č. 4, s. 81-90.

Recenzent: PhDr. Miroslav Poláček

